Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto
Jyväskylä University Digital Archive

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.

Author(s): Paloheimo, Maare; Uotila, Merja

Title: Elinkeinoluvat ja talouselämän monipuolistuminen 1800-luvun Suomessa

Year: 2015

Version:

Please cite the original version:

Paloheimo, M., & Uotila, M. (2015). Elinkeinoluvat ja talouselämän monipuolistuminen 1800-luvun Suomessa. Ennen ja nyt : historian tietosanomat, 2015(3). http://www.ennenjanyt.net/2015/09/elinkeinoluvat-ja-talouselaman-monipuolistuminen-1800-luvun-alun-suomessa/

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Ennen ja nyt - Historian tietosanomat

Elinkeinoluvat ja talouselämän monipuolistuminen 1800-luvun alun Suomessa

Kirjoittaneet Maare Paloheimo ja Merja Uotila
Julkaistu 2015-09-10 09:09:14

JOHDANTO

Suomalaisen elinkeinotoiminnan monipuolistumisen ja modernisoitumisen aikana on yleensä pidetty 1800-luvun loppupuolta, mutta toisinaan kehityksen on katsottu alkaneen vasta 1900-luvulla. Esimerkiksi teollisen tuotannon kasvu, kaupallisen toiminnan monipuolistuminen ja volyymin kasvu sekä uusien työpaikkojen synnyttämä muuttoliike maaseutualueilta kaupunkeihin ajoittuvat vuoden 1850 jälkeiselle ajalle. Myös monet suuret yhteiskunnalliset muutokset, kuten valtiopäivien säännölliset kokoontumiset vuodesta 1863 alkaen ja elinkeinovapaus (1879), ovat vahvistaneet käsitystä ajanjakson merkittävyydestä. Vastaavasti vuosisadan alkupuolta on usein pidetty virkavaltaisuuden ja pysähtyneisyyden aikana. Taloudellisiin kysymyksiin liittyvien anomus- ja valituskirjelmien systemaattinen tutkimus kuitenkin osoittaa, että tilanne ei ollut näin yksiselitteinen, vaan elinkeinotoiminta alkoi monipuolistua ja jopa modernisoitua aikaisemmin. Voidaankin perustellusti sanoa, että 1800-luvun jälkipuoliskolla tapahtuneiden muutosten perusta luotiin aikaisemmilla vuosikymmenillä.[1] Tämä näkyy esimerkiksi uusien toimialojen edustajien elinkeinolupahakemusten lisääntymisenä, kaupan alan toimijoiden ja perinteisten käsityöammattien harjoittajien lukumäärän kasvuna sekä osin myös elinkeinonharjoittajien sosiaalisen taustan monipuolistumisena. Arkipäiväisten kulutushyödykkeiden kasvava kysyntä ja yleisen vaatimustason nousu niin maaseudulla kuin kaupungissa kertovat omalta osaltaan kulutuskulttuurin voimistumisesta. Kulutustavaratuotantoon liittyvien innovaatioiden leviäminen oli osa tätä kehitystä. Tämänkaltaisella kehityksellä on yhtymäkohtia Jan de Vriesin luomaan uutteruuden vallankumous (industrious revolution) -teoriaan. Siinä de Vries analysoi kotitalouksien kulutuskulttuurissa tapahtuneita muutoksia, joissa siirryttiin lähemmäs markkinapohjaista tuotantoa. Samanaikaisesti kotitalouksissa ryhdyttiin käyttämään enemmän ja laaja-alaisemmin markkinoiden tuottamia kulutushyödykkeitä.[2] Teoriaa on pidetty yhtenä viime vuosikymmenien stimuloivimmista varhaismodernin ajan taloudellisesta kehitystä kuvaavista teorioista, vaikka sitä on kritisoitu muun muassa keskittymisestä vain nopeasti teollistuneisiin maihin.[3]

Tavoitteenamme on liittää tämä artikkelimme – kuin myös tulevat tutkimusprojektimme – de Vriesin luomaan teoreettiseen viitekehykseen ja tarkastella teorian soveltuvuutta hitaammin kehittyneiden alueiden, kuten esimerkiksi Suomen, tilanteeseen.[4] Samalla haluamme tarkentaa kuvaa talouselämässä ja yhteiskunnassa 1800-luvun alkupuoliskolla tapahtuneista muutoksista. Tutkimme elinkeinolupien hakuprosesseja, lääninhallituksille ja senaatille toimitettujen taloudellista toimintaa koskevien hakemusten määrää sekä sitä, mihin toimialoihin nämä hakemukset liittyivät.[5] Tutkimuksemme kattaa Venäjän vallan ajan ensivuosikymmenet, vuodesta 1809 aina 1850-luvun alkuun asti. Tällä ajanjaksolla elinkeinonharjoittamisen edellytyksenä oli virallinen lupa – erioikeus eli privilegio – jota anottiin toimialasta riippuen eri viranomaisilta.[6] Tutkimme hakuprosesseja kokonaisuutena ja käsittelemme elinkeinonharjoittajien tekemiä hakemuskirjeitä Suomen suuriruhtinaskunnan hallinnon kaikilta tasoilta, niin paikallis-, läänin kuin ylimmästä keskushallinnosta. Tämä tarkoittaa sitä, että tutkimusympäristönä ovat sekä maaseutu että kaupungit, vaikka osa elinkeinotoiminnasta oli rajattu vain kaupunkien erioikeudeksi.

Tutkimuksen päälähteinä ovat lääninhallinnosta lääninkanslian ja senaatista talousosaston saapuneiden kirjeiden rekisterit eli diaarit,[7] minkä lisäksi olemme valikoineet lähitarkasteluun erilaisia tapauksia ja analysoineet niihin liittyviä varsinaisia anomus- ja valitusakteja sekä niistä tehtyjä päätöksiä.[8] Yhdistelemällä eri viranomaisten aineistoja saamme kattavan ja monipuolisen kuvan 1800-luvun alun taloudellisesta toiminnasta.[9] Elinkeinolupa-anomukset ja niistä tehdyt päätökset antavat tietoa muun muassa taloudellisesta toimintaympäristöstä, talouslainsäädännön käytännön soveltamisesta ja elinkeinojen harjoittamista koskevan sääntelyn muutoksista.

1800-luvun alussa toimilupien ja valtakirjojen hankkiminen, uusien laitosten perustaminen, toiminnan laajentaminen tai lakkauttaminen sekä oikeuksien siirtäminen henkilöltä toiselle tapahtuivat yleensä asiasta päättävälle taholle lähetettävillä anomuksilla. Anomusten ja valitusten avulla voidaan selvittää kattavasti talouselämän moninaisuutta. Käyttämämme aineisto tarjoaa siis edustavan otoksen niistä elinkeinotoiminnan osa-alueista, joihin tarvittiin ja joihin hankittiin viranomaislupa. Lisäksi anomuskirjeet tarjoavat yksityiskohtaista tietoa elinkeinonharjoittajien suunnittelemista yritystoiminnoista, näiden toimialojen vetovoimaisuudesta ja kehitysmahdollisuuksista. Ne olivat tärkein virallinen vaikuttamiskanava ajankohtana, jolloin hallitsija ei kutsunut valtiopäiviä koolle Suomessa.[10]

Anomus- ja valituskirjeitä on käytetty usein tiettyjen aihepiirien, yksityishenkilöiden tai joidenkin taloudellisten toimijoiden (liikeyritysten) aktiviteettien tutkimiseen, mutta viranomaisten kirjerekistereitä on harvoin analysoitu kokonaisuuksina tai päälähderyhminä. Tällä lähdeaineistolla on kuitenkin monia etuja. Saapuneet anomus- ja valituskirjeet kirjattiin diaareihin erittäin yksityiskohtaisesti, sillä niihin merkittiin tarkasti hakijan tiedot, hakemuksen aihe ja käsittelyprosessin vaiheet. Tämä mahdollisti päätöksentekoprosessien seuraamisen ja tarvittaessa viranomaiset pystyivät palaamaan aikaisempiin päätöksiinsä.[11] Lisäksi kirjaamistavat pysyivät hyvin yhtenäisinä lähes koko tarkasteluajanjakson.[12] Näin ollen kirjerekisterit antavat tilaisuuden kerätä haettuja elinkeinolupia koskevia tietoja järjestelmällisesti; samalla anomusasioita voidaan analysoida systemaattisesti sekä yksityiskohtaisesti.

Artikkeli rakentuu seuraavasti: johdannon jälkeinen luku on luonteeltaan taustoittava ja se luo puitteet taloudellisen toiminnan analyysille. Kolmannessa luvussa käsitellään elinkeinonharjoituksessa tarvittuja lupia ja niiden myöntämiseen liittyneitä päätöksentekoprosesseja paikallis- ja lääninhallinnossa. Aineiston laajuuden takia keskitytään vain Uudenmaan ja Hämeen lääniin, vuoden 1830 lääninjaon jälkeen pelkästään Hämeen lääniin. Neljännessä luvussa siirrytään päätöksentekoprosessien analyysiin keskushallinnon ylätasolle ja käsitellään elinkeinolupia ja -oikeuksia senaatin talousosaston aineistojen avulla. Talousosaston anomus- ja valitusdiaareja tutkitaan otoksina viiden vuoden välein aina vuodesta 1810 vuoteen 1850 asti.[13] Viimeinen luku vetää yhteen tutkimuksen tulokset ja pohtii mahdollisia jatkotutkimuksen aiheita.

YHTEISKUNTA JA ELINKEINOJEN SÄÄNTELY 1800-LUVUN ALUSSA

Merkantilismin aatteiden mukaisesti kauppa- ja laivanvarustus olivat kaupunkielinkeinoja, joiden harjoittamiseen porvaristo oli saanut erioikeudet eli privilegiot.[14] Samalla tavalla käsityöammattien harjoituksen olisi pitänyt pysyä yksinomaan ammattikuntien alaisina kaupunkielinkeinoina, mutta Ruotsissa ja Suomessa sallittiin tiettyjen käsityöammattilaisten työskentely maaseudulla. Tätä varten kehitettiin erityinen pitäjänkäsityöläisinstituutio. Suurimmat syyt erityisjärjestelyihin olivat yhteiskunnan agraarisuus sekä se, että harvaan asutetussa maassa oli vähän kaupunkeja ja niiden väliset matkat olivat pitkiä. Merkantilistista säätelypohjaa ryhdyttiin purkamaan 1800-luvun ensivuosikymmeninä ja tiettyjä elinkeinoja vapautettiin säätelystä asteittain. Esimerkiksi maaseudulla sallittujen käsityöammattien lukumäärää lisättiin vuosina 1802, 1817 ja 1824. Keisarillinen Suomen Talousseura (perustettu 1797) oli tärkeä taustavaikuttaja, kun esimerkiksi maaseudun elinkeinotoiminnan säätelyä

vähennettiin. Lisäksi seura oli esittänyt jo vuonna 1804 kauppatoiminnan vapauttamista maaseudulla, mutta uudistukset jäivät toteuttamatta poliittisen tilanteen muutosten takia.[15] Kysynnän kasvun seurauksena laiton maakauppa kuitenkin lisääntyi. Tästä huolimatta maaseudun kauppatoiminta pysyi kiellettynä aina 1860-luvulle asti.[16]

Varsinaisia teollisuuslaitoksia oli 1800-luvun alussa vähän ja niiden toiminta oli yksipuolista. Ruotsin vallan ajalla Suomeen oli perustettu muun muassa rautaruukkeja, vesisahoja, tiili- ja lasitehtaita sekä tekstiiliteollisuutta. Suurin osa näistä laitoksista toimi maaseudulla, sillä niiden sijoittumiseen vaikuttivat raaka-aineiden ja energian saatavuus sekä valmiiden tuotteiden kuljetusmahdollisuudet vesireittejä pitkin. 1800-luvulla teollisuuslaitosten ja manufaktuurien lukumäärä lisääntyi ja niiden kattamat toimialat monipuolistuivat, mikä näkyi ylimmän hallinnon käsittelemissä perustamislupa-anomuksissa. Lisäksi teolliseen kehittymiseen vaikuttivat olennaisesti valtion tukitoimet tietyille aloille, vakaammat rahaolot ja pankkitoiminnan kehittyminen sekä parantuneet kuljetusmahdollisuudet.[17] Myös Pietarin kaupungin kasvulla ja sen laajoilla markkinoilla oli tärkeä merkitys suomalaisen kulutustavarateollisuuden kehittymiselle. Erityisesti tämä näkyi itäisessä Suomessa, jossa kaupan suunta alkoi kääntyä kohti itää jo 1830- ja 1840-luvuilla.[18] Teollisuudesta ja käsityöstä toimeentulonsa saaneiden lukumäärä säilyi kuitenkin verrattain vähäisenä ja maanviljelys pysyi 1900-luvun alkuun asti väestön pääelinkeinona.[19]

Eräs merkittävimmistä yhteiskunnalliseen kehitykseen vaikuttaneista seikoista oli nopea väestönkasvu. Talouselämän kannalta tämä tarkoitti sitä, että potentiaalisten kuluttajien lukumäärä lisääntyi. Luonnollisesti väestönkasvun vaikutus kulutuskulttuuriin tai kysyntään (markkinoihin) ei ollut aivan näin suoraviivaista, sillä väestönlisäystä tapahtui eniten juuri tilattoman väestön keskuudessa ja kyseisen väestönosan kulutusmahdollisuuksia rajoitti vähäinen varallisuus. Sen sijaan talonpoikaisväestön lisääntyvä varallisuus mahdollisti tälle ryhmälle aiempaa laajemmat edellytykset hankkia erilaisia kulutushyödykkeitä. Lisäksi porvariston vaurastuminen ja tämän ryhmän pyrkimys korostaa kulutuksella sosiaalista asemaansa vaikutti kulutuskulttuurin voimistumiseen.[20] Näistä vähittäisistä muutoksista ja tiettyjen ryhmien vaurastumisesta huolimatta kulutuskulttuuri kehittyi hitaammin kuin esimerkiksi Keski-Euroopassa.

Vaurastuminen ja kysynnän lisääntyminen heijastuivat myös talouselämään 1800-luvun alussa. Monipuolistuva kysyntä näkyi esimerkiksi jalostettujen tuotteiden tuonnin lisääntymisessä. Aluksi kasvavaa kysyntää tyydytettiin tuonnilla, mutta myöhemmin omalla tuotannolla.[21] Kysynnän kasvun ja kulutuskulttuurin kehittymisen vaikutusta elinkeinotoimintaan nimenomaan 1800-luvun alussa on lopulta pohdittu suomalaisessa tutkimuskirjallisuudessa varsin vähän, sillä vallalla on ollut näkemys suomalaisista kotitalouksista omavaraisina yksikköinä. Varsinaisesti kuluttamista on tutkittu enemmän vuosisadan jälkipuoliskon osalta eli ajankohtana, jolloin teollisuustuotanto kasvoi merkittävästi.[22] On kuitenkin huomioitava, että tietyt alat, kuten tekstiiliteollisuus, kehittyivät jo 1800-luvun alkupuolella: uudenlaiset valmistustavat ja tuotteet, uudet yrittäjät sekä erilaiset ulkomailta leviävät innovaatiot veivät toimialaa eteenpäin.[23] Lisäksi toiminta keskittyi useilla toimialoilla vähitellen suurempiin yksiköihin. Myös peruskäsityöläisten lukumäärän kasvu antaa osviittaa omavaraistaloudessa tapahtuneista muutoksista.[24]

Kysynnän lisääntyminen, tuotannon vähittäinen kasvu ja monipuolistuminen tulee suhteuttaa aikakauden hallintojärjestelmän toimintaan. Kuten suomalaistutkimuksissa on usein korostettu, taloudellista toimintaa säätelevä lainsäädäntö periytyi Ruotsin vallan ajalta. Suomen tultua liitetyksi Venäjään ruotsalainen perustuslaki (valtakunnan laki 1734, vuoden 1772 hallitusmuoto sekä yhdistys- ja vakuuskirja 1789) ja muut hallintokäytännöt jäivät Suomen suuriruhtinaskunnan lainsäädännön ja uuden hallintojärjestelmän pohjaksi.[25] Paikallis- ja aluehallinto pysyivät käytännössä muuttumattomina vuoden 1809 jälkeen. Lisäksi valtaosa virkamiehistä pysyi viroissaan. Porvoon valtiopäivien (1809) merkitystä talouden kannalta on myös korostettu: valtiopäivillä luotiin suuntaviivat tulevalle talouspolitiikalle ja sitä on pidetty Suomen valtiontalouden perustamisajankohtana.[26]

Suomen siirtymisestä Venäjän osaksi seurasi muutoksia myös hallintorakenteisiin. Suomen suuriruhtinaskunnan ylimmäksi (kansalliseksi) hallintoelimeksi perustettiin vuoden 1809 lokakuussa hallituskonselji, jonka nimi vaihdettiin Keisarilliseksi Suomen Senaatiksi vuonna 1816.[27] Senaatti ja sen kaksi osastoa käyttivät tsaarin sille delegoimaa päätösvaltaa. Senaatin oikeusosasto oli Suomen ylin oikeusaste, kun taas talousosastolle kuuluivat siviiliasiat, taloudelliset kysymykset ja ylipäätään valtiontalouden hoito. Talousosaston alaisuudessa toimi viisi toimituskuntaa, joista kolmella oli valtiontalouden hoitoon liittyviä tehtäviä. Senaatin alaisuuteen perustettiin jo 1810-luvulta lähtien ruotsalaisten esikuvien mukaisia keskusvirastoja organisoimaan hallinnollista työtä ja valmistelemaan senaatille kuuluvia asioita.[28] Talousosaston toimikenttään kuuluivat kaikki taloudellisesti merkittävät elinkeinoasiat ja se päätti tiettyjen toimialojen, kuten esimerkiksi saha- ja rautateollisuuslaitosten, toimiluvista ja erioikeuksista.

Alueellisen hallinnon sujuvuudesta vastasivat lääninhallitukset ja niiden virkamiehet.[29] Ylin hallintovalta oli maaherralla, jonka yhtenä tehtävänä oli suojella alueensa privilegioitujen elinkeinoharjoittajien toimintaa. Lääninhallinto oli jaettu rahaliikennettä ja verotusta hoitavaan konttoriin ja yleisestä hallinnosta vastaavaan kansliaan. Lääninkanslian merkitystä talouselämää koskevassa päätöksenteossa korostaa se, että se käsitteli elinkeinoanomuksiin ja manufaktuureihin sekä kaupunkielinkeinoihin ja erilaisiin valtakirjoihin liittyviä asioita.[30] Maaherra vastaanotti myös valituksia muiden elinkeinoharjoittajien toiminnasta. Luonnollisesti maaherroilla oli tiiviit yhteydet maan ylimpään hallintoon, senaattiin, ja osa maaherroista eteni senaattoreiksi. Paikallisyhteisössä maaherran valtaa käyttivät kruununvoudit, joilla oli apunaan nimismiehiä. Nimismiesten rooli kasvoi 1800-luvun kuluessa, mikä liittyi osaltaan lääninvirkamiesten hallinnollisten tehtävien lisääntymiseen.[31]

Paikallinen itsehallinto oli järjestetty kaupungeissa ja maaseudulla eri tavoin. Maaseudulla päätöksentekoeliminä toimivat käräjät ja pitäjänkokoukset, joista jälkimmäisessä ryhdyttiin 1800-luvun aikana käsittelemään yhä enenevässä määrin koko pitäjän yhteisiä asioita.[32] Elinkeinolupien myöntämiseen liittyvistä seikoissa paikallishallinnolla ei ollut suoranaista päätäntävaltaa, mutta niiden mielipidettä kysyttiin useassa asiassa. Esimerkiksi pitäjänkäsityöläisten tuli hankkia käräjiltä puoltolause, eli hakuprosessi aloitettiin kihlakunnanoikeudessa pyytämällä sieltä suositusta maaherralle lähetettävään anomukseen.[33] Samalla tavoin paikallisyhteisön edustajilta kysyttiin mielipidettä muun muassa uusien manufaktuurien tai muiden laitosten, kuten rautaruukkien ja sahalaitosten, toimiluvista.[34] Kaupungeissa elinkeinolupiin liittyviä päätöksiä tekivät porvaristosta koottu maistraatti ja yksittäiset käsityöläisammattikunnat. Maistraatit päättivät muun muassa uusien porvarisoikeuksien myöntämisestä, joita tarvitsivat sekä kauppiaat että käsityöläiset. Ammattikunnilla puolestaan oli valta valita uudet käsityöläismestarit. Kuten seuraavissa luvuissa tullaan havaitsemaan, ammattikunnat ja porvaristo pyrkivät valituksia tekemällä vähentämään kilpailua rajoittamalla mestareiden ja porvareiden lukumäärää. Kaupungeissa toimivat myös manufaktuuri- ja hallioikeudet, jotka hallinnoivat manufaktuureihin, varhaisiin tehdaslaitoksiin, liittyviä kysymyksiä.[35]

ELINKEINOKYSYMYKSET LÄÄNINHALLINNOSSA JA PAIKALLISYHTEISÖISSÄ

Aluehallinnon ja maaherrojen toimialue oli laaja, joten vain osa lääninhallintoon lähetetyistä anomuksista ja valituksista koski talousasioita. Maaherralle saatettiin protestoida esimerkiksi solmituista avioliitoista, poliisien antamista sakoista tai valtionhallinnon maksuista. Lääninhallituksen aineistossa on myös sellaisia yksityishenkilöiden välisiä velkajuttuja, joihin maaherran toivottiin puuttuvan.

Ammatinharjoittamiseen liittyen lääninkansliaan ilmoitettiin karanneista oppilaista tai valitettiin laittomista käsityönharjoittajista.[36] Näistä jälkimmäisessä maaherra kehotti yleensä kääntymään paikallisen nimismiehen puoleen, jonka kuului nostaa asiasta syyte käräjillä. Vaikka privilegioitujen elinkeinojen suojelu kuului keskeisesti maaherran tehtäviin, uusien pitäjänkäsityöläisten valtakirjoista valitettiin maaherralle vain jonkin verran. Sen sijaan yritystoiminnan laajentaminen tai tunkeutuminen toisten reviireille aiheutti kilpailijoiden keskuudessa enemmän protestointia. Esimerkiksi kaupunkikäsityöläiset saattoivat kollektiivisesti valittaa maaherralle maaseudun asukkaiden harjoittamasta käsityöstä, jos

se vaaransi ammattikuntamestareiden toimeentulon.[37]

Tiettyjen talouskysymysten ratkaisuissa maaherrojen rooli oli merkittävä. Esimerkiksi pitäjänkäsityöläisten asemaan liittyvät päätökset tehtiin lääninhallituksessa, toki paikallisiin tietoihin pohjautuen. Lisäksi maaherrojen ja lääninhallinnon tehtäviin kuului koordinoida ja toimia välitasona muissa elinkeinolupien anomusprosesseissa. Lääninhallinto esimerkiksi lähetti tiedonantoja ja kyselyitä senaatille, joka toisinaan erikseen pyysi lisätietoja aluehallinnolta. Näin toimittiin esimerkiksi manufaktuuriprivilegioiden kohdalla, maaherra ja paikallistaso lausuivat mielipiteensä lupiin, sillä he tunsivat paikallisen tilanteen paremmin. Lääninhallinnon virkamiehet olivat osa alhaalta ylöspäin kulkevaa vuorovaikutuskanavaa ja maaherran tietoisuuteen tuotiin monia epäkohtia, joiden takia annettiin paikallisviranomaisille, lähinnä kruununvoudille ja nimismiehille, toimeksiantoja. Maaherrojen velvollisuutena oli myös tiedottaa pitäjäläisille kirjeillä ja yleisillä kiertokirjeillä keisarin ja senaatin sekä oman hallintonsa päätöksistä.

Elinkeinolupien hakuprosessien monimutkaisuus näyttää kuitenkin aiheuttaneen sen, että elinkeinolupien hakijat eivät aina tienneet oikeaa viranomaistahoa. Osa läänihallinnolle saapuneista anomuksista oli selvästi lähetetty väärälle viranomaiselle, jolloin maaherra ohjasi ne oikeaan yksikköön kuten senaattiin, toisinaan halli- ja manufaktuurioikeuteen tai asianosaisen kaupungin maistraattiin ja raastuvanoikeuteen. Maaherralle tuli esimerkiksi jonkin verran manufaktuuriprivilegioita koskevia anomuksia, vaikka hän ei varsinaisesti myöntänyt niiden toimilupia.[38] Osa näistä anomuksista johtui siitä, että maaherra saattoi pyytää alaisiaan selvittämään paikallisia olosuhteita.[39] Tällöin maaherra saattoi tilannetta tutkittuaan ilmoittaa, ettei hänellä ollut mitään kyseistä yritystoimintaa vastaan ja puolsi luvan myöntämistä.[40]

Tärkeimmät maaherran toimialaan kuuluvat elinkeinoasiat koskivat maaseudulla työskentelevien pitäjänkäsityöläisten valtakirjoja. Vaikka kyseinen anomus tuli laittaa vireille paikallistasolla ja valtakirjaa varten haettiin asianosaiselta käräjiltä puoltolause, varsinaisen päätöksen teki maaherra ja lääninkanslia. Yleensä valtakirjan myöntäminen oli rutiiniasia, sillä paikalliseen asiantuntemukseen luotettiin. Paikallishallinnon mielipiteen tärkeyttä korostaa se, että ilman puoltolausetta ei lääninhallinnosta myönnetty valtakirjaa.[41] Lisäksi maaherra ei puuttunut tilanteisiin, joissa hänelle valitettiin käräjien jättäneen puoltolauseen myöntämättä.[42] Vain silloin kun kyse oli ammatista, jota ei olisi saanut harjoittaa maaseudulla, oli lääninkanslian päätös yleensä kielteinen. Toisinaan maaherrat käyttivät kuitenkin omaa harkintavaltaansa ja myönsivät pitäjänkäsityöläislupia myös muille kuin asetuksissa mainituille ammateille.[43]

1800-luvun alkupuolella Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherralle lähetettiin vuosittain yli 100 pitäjänkäsityöläisiä koskevaa anomusta, mikä kuvastaa tämän ammattiryhmän merkittävää asemaa läänihallinnolle saapuneiden anomusten joukossa. Kaikkiaan vuosien 1810-1830 aikana lääninhallinnossa tehtiin lähes 2500 käsityöammatteihin liittyvää päätöstä.[44] Valtaosa lääninkanslian saamista anomuksista koski uusien valtakirjojen myöntämistä ja vain pieni vähemmistö liittyi asemasta luopumiseen tai oli pyyntö saada ottaa avuksi apulainen. Anomusten kasvava lukumäärä kuvastaa hyvin käsityötuotteiden ja -palvelusten kysynnän kasvua. Suurin osa anomuksista koski suutareiden ja räätäleiden ammatinharjoitusta – ammatteja, joiden yleistymistä on yleensä pidetty osoituksena elintason noususta.[45] Erikoisammatteihin liittyvät anomukset lisääntyivät vuoden 1824 jälkeen, jolloin pitäjänkäsityöläisen asema voitiin myöntää muun muassa nahkureille, puusepille, maalareille, hatuntekijöille ja kellosepille. Tämä ammattinimikkeiden ja maaseudulla luvallisten käsitöiden lisääntyminen monipuolisti maaseudulla saatavien palvelusten ja tuotteiden määrää, ja oletettavasti kilpailu paransi tuotteiden laatua. Kaikkea ei tarvinnut enää hakea kaupungeista vaan palveluksia oli saatavissa lähempää, mikä taas kasvatti omalta osaltaan kysyntää. De Vriesin teorian mukaan tällainen tarjonnan kasvu lisäsi kuluttajan valinnanmahdollisuuksia ja näin ollen kuluttajat saattoivat halutessaan käyttää ulkopuolisten tuottajien palveluksia, mikä ei välttämättä ollut aikaisemmin mahdollista.[46]

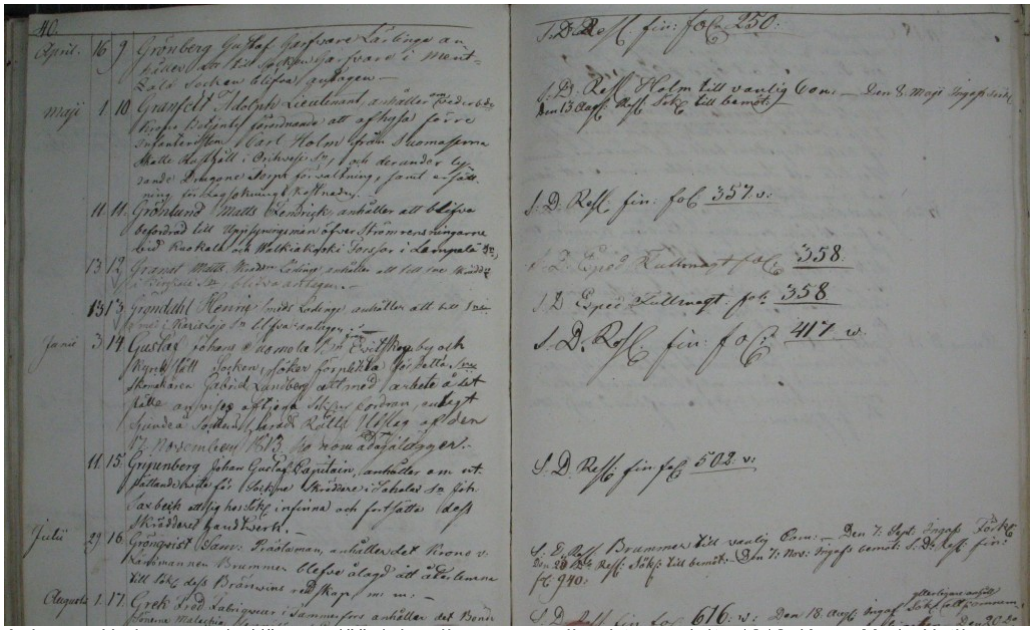

Aukeama Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslian anomusdiaarista vuodelta 1818. Kuva: Merja Uotila

Käsityöammatteja harjoitettiin maaseudulla laajasti myös pitäjänkäsityöläislaitoksen ulkopuolella, epävirallisesti, joten sen kautta ei saa kattavaa kuvaa maaseudulla harjoitetuista ammateista tai ammattilaisten lukumäärästä.[47] Yhtenä esimerkkinä voidaan mainita seppien hakemuksia olleen pitäjänkäsityöläisanomusten joukossa vähän, vaikka seppä oli yksi maaseudun tärkeimmistä ammattilaista. Sepät saattoivat toimia kyläseppäinstituution varassa, eikä heidän tarvinnut aina anoa pitäjänsepän asemaa.[48] Myös pitäjänkäsityöläisanomusprosesseissa erottuu toisinaan käytännön toiminnan ja virallisten säädösten välinen ristiriita. Esimerkiksi käsitöiden teko aloitettiin yleensä ennen virallisen aseman anomista, toisin sanoen toimittiin jonkin aikaa omaan laskuun.[49] Lisäksi pitäjänkäsityöläiset anoivat harvoin valtuutusta luopua asemastaan. Tavallisemmin yksinkertaisesti lopetettiin ammatin harjoittaminen, eikä välitetty virallisesta irtisanomisprosessista, jossa lupaa toimesta eroamiseen olisi pitänyt anoa – samalla tavalla kuin itse asemaa – sekä käräjillä että maaherralta. Toisaalta lääninhallinnon aineistoista välittyy kuva siitä, että vähitellen hallinto tehostui ja tilaa epäviralliselle toiminnalle oli aiempaa vähemmän.[50] Tämä näkyi muun muassa eroanomusten lukumäärän kasvussa. Lisäksi pitäjänkäsityöläisten erottaminen yleistyi. Syynä erottamiseen olivat joko maksamattomat ammattimaksut ja kruununverot tai, kuten tavallisemmin, huono työn jälki ja käytös, mihin vaikutti liiallinen alkoholinkäyttö.[51]

Tehdessään päätöksiä taloudellisista kysymyksistä maaherroilla oli mahdollisuus käyttää omaa harkintavaltaansa joko myöntämällä erityislupia tai ohjeistamalla toimintaa muilla tavoin. Joidenkin erikoisammattilaisten oli mahdollista toimia maaseudulla manufaktuurijärjestelmän puitteissa ja saada näin jalansijaa kaupunkien ulkopuolelta, sillä 1810-luvulla maaseudulla oli luvallista ottaa pitäjänkäsityöläiseksi vain seppiä, suutareita,

räätäleitä, muurareita sekä lasimestareita. Esimerkiksi Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra suorastaan kehotti eräitä nahkurin kisällejä perustamaan maaseudulle nahkaa käsitteleviä manufaktuureja, koska hän ei voinut myöntää heille pitäjännahkurin valtakirjoja.[52] Tilanne muuttui osin vuoden 1824 jälkeen, kun esimerkiksi nahkurit saattoivat päättää hakivatko pitäjänkäsityöläiseksi vai perustivatko manufaktuurin.[53] Tämä puolestaan osoittaa varhaisten manufaktuurien ja käsityöläisverstaiden vähäistä eroa, sillä eräät manufaktuureista toimivat vain yhden käsityöläisen varassa.[54]

Maaseutukäsityöläisistä puhuttaessa on tärkeää huomioida myös maaseutuväestön varallisuuden kasvun vaikutukset käsityöammattilaisten työtilaisuuksiin. On selvää, että väestön kasvavan varallisuuden aikaansaama lisääntynyt kysyntä houkutteli käsityöläisiä maaseudulle. Värjärit ovat tästä hyvä esimerkki. Alkujaan vain kaupungeissa toimineet värjäämöt olivat palvelleet maaseutuasiakkaita muun muassa käymällä hakemassa värjättäväksi tarkoitettuja tuotteita suoraan asiakkaiden luota. Myöhemmin kaupungeista tulleet värjärit – ja varsinkin ilman mestarin statusta jääneet kisällit – perustivat omia pieniä verkatehtaita maaseudulle ja saivat näin jalansijaa sieltä, missä asui valtaosa heidän asiakaskunnastaan. Tosin myöhemmin hallinnossa huomattiin eräiden verkatehtaiden toiminnan keskittyneen yksinomaan värjäykseen, ei villakankaiden tuotantoon, mikä johti manufaktuuriluvan peruuttamiseen, kuten Per Schybergson on huomauttanut.[55]

SENAATIN TALOUSOSASTO ELINKEINOHAKEMUSTEN KÄSITTELIJÄNÄ

Yleiseen hallintoon liittyvien asioiden lisäksi senaatin talousosaston vastuulla oli lukuisia talouteen liittyviä asiakokonaisuuksia. Talousosasto käsitteli muun muassa erilaisten tehdaslaitosten perustamis- ja laajentamisanomuksia, hakemuksia valtion lainoja varten, ulkomaankauppaan liittyviä kysymyksiä (raaka-aineiden tai valmiiden tuotteiden tuontiin ja vientiin liittyneitä asioita) sekä yleisluontoisempia talousasioita. Toisinaan se vastaanotti anomuksia, joissa pyydettiin muutoksia vallitsevaan talouslainsäädäntöön.[56] Kuten edellä todettiinkin, elinkeinojen harjoittamiseen liittyvissä anomus- ja valitusasioissa talousosasto teki usein läheistä yhteistyötä alempien virkamiesten kanssa. Senaatin talousosasto vastaanotti myös runsaasti elinkeinojen harjoittamiseen liittyviä valituksia, joita oli tehty kaupunkien maistraattien, ammattikuntien ja maaherrojen tekemistä päätöksistä. Talouskysymyksissä talousosaston toimivalta oli kuitenkin rajallinen, sillä lainsäädännölliset tai kansallisesti merkittävät talousasiat ohjattiin hallitsijalle, joka teki lopullisen päätöksen.[57] Näin tarvitsi toimia varsin harvoin elinkeinoelämää koskevissa tapauksissa.[58] Pääasiassa senaatin talousosastolle tulleet anomus- ja valitustapaukset olivat rutiinitapauksia, jotka ratkaistiin osaston omissa istunnoissa.[59] Näin ollen senaatin talousosastolla oli varsin paljon päätösvaltaa elinkeinolupia ja -oikeuksia koskevissa asioissa, minkä lisäksi se pystyi vaikuttamaan esimerkiksi siihen, mitä toimialoja tai tuotantolaitoksia tuettiin korottomien lainojen tai verovapausvuosien avulla.[60]

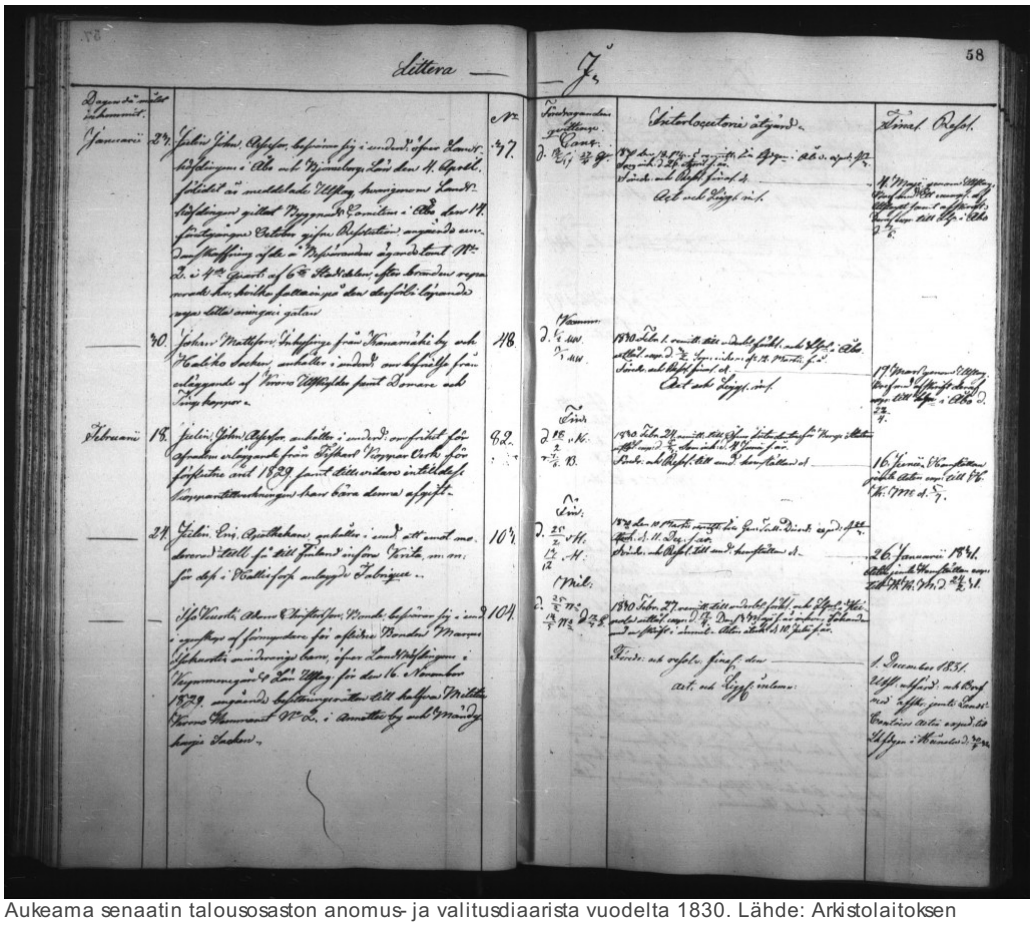

Aukeama senaatin talousosaston anomus- ja valitusdiaarista vuodelta 1830. Lähde: Arkistolaitoksen digitaaliarkisto

Vuoteen 1850 mennessä talousosaston anomus- ja valitusdiaareihin rekisteröitiin yhteensä yli 30 000 kirjettä.[61] Talousosaston käsiteltäväksi päätyneitä tapauksia lähettivät niin yksittäiset ihmiset kuin erilaiset ryhmät tai ryhmittymät. Esimerkiksi kaupunkien tai maaseutukylien asukkaat tekivät kollektiivisia anomuksia ja valituksia, minkä lisäksi yhdistykset tai eturyhmittymät kuten kaupunkien kauppaporvarit, käsityöläiset tai teollisuudenharjoittajat toimivat samoin. Osaston käsiteltävänä ja ratkaistavana oli siis myös erilaisia siviiliasioita eikä vain taloudellisia asioita. Yhdeksänä poikkileikkausvuotena, jotka valittiin vuosien 1810 ja 1850 väliltä, diaareihin kirjattiin liki 6600 anomus- ja valitusasioita koskevaa merkintää. Niistä 871 eli 13 % oli taloudelliseksi toimijaksi määritellyn toimijan tai tahon tekemää nimenomaan taloudellisiin kysymyksiin liittyvää anomus- tai valitusasiaa.[62] Ne voidaan jakaa aiheen perusteella neljään ryhmään: suurin osa tapauksista liittyi teollisiin tuotantolaitoksiin, kaupanalaan ja käsityöhön. Neljäs ja samalla pienin ryhmä sisältää elinkeinot, joiden toimintaa sääntelivät tietyt erityisehdot. Tällaisia elinkeinoja olivat esimerkiksi apteekkitoiminta, kirjapainoala ja kirjakaupat sekä tietyt uudet alat kuten esimerkiksi pankkitoiminta.[63] Kaikkien edellä käsiteltyjen alojen kohdalla kyse ei siis ollut vain perustamislupa-anomuksia vaan mukana on muun muassa lainoja tai laitosten laajentamista koskevia ja raaka-aineiden hankintaan liittyviä hakemuksia sekä valituksia alempien virkamiesten tekemistä hylkäävistä päätöksistä. On tärkeää huomata, että myös senaatin talousosasto hylkäsi osan hakemuksista eikä myönnetyistä luvistakaan koskaan hyödynnetty kaikkia.[64]

Suurimpaan ryhmään eli teollisiin tuotantolaitoksiin liittyvät tapaukset voidaan jakaa useiden toimialojen kesken. Eniten tapauksia liittyi

kaivannais- ja metalliteollisuuteen (30 % tapauksista), tekstiiliteollisuuteen (mukaan luettuna värjäämöt) sekä sahateollisuuteen (20 % ja 12 %). Näiden lisäksi tähän ryhmään kuului muitakin aloja, jotka kertovat osaltaan talouselämän monipuolistumisesta tai kulutuskulttuurin muutoksista. Näitä ovat esimerkiksi tupakka-, sokeri- ja paperiteollisuuteen, lasi- ja fajanssitavaroiden tuotantoon sekä erilaisten saippuatuotteiden, kynttilöiden ja tulitikkujen valmistukseen (kemianteollisuuden osa-alueita) liittyneet tapaukset. Tapausten lukumäärän perusteella nämä olivat vasta kehittyviä toimialoja, mutta ne ilmentävät kuitenkin tuotannon monipuolistumista ja sitä, että kasvavaan kysyntään pyrittiin vastaamaan uusia kotimaisia laitoksia perustamalla tai kehittämällä jo olemassa olevien tuotantoa. Teollisen tuotannon monipuolistuminen ja alkava modernisoituminen näkyy myös siinä, että 1800-luvun alussa perinteisten teollisuudenalojen rinnalla vahvistuivat aiemmin hitaasti kehittyneet alat ja samalla uuden alat saivat mahdollisuuden kehittyä. Esimerkiksi sokeriteollisuus alkoi vahvistua uusien yrittäjien myötä – näistä nimekkäimpien joukkoon kuuluivat venäläistaustaiset Kiseleffit.[65]

Tässä yhteydessä on tietenkin huomioitava myös uusien innovaatioiden merkitys. Esimerkiksi rautateollisuudessa putlausmenetelmän käyttöönotto mullisti fosforipitoisen järvimalmiraudan jalostuksen, mikä taas lisäsi raudantuotantoa erityisesti Itä-Suomessa.[66] Uusien raudanjalostuslaitosten perustamisen myötä kotimarkkinoille ryhdyttiin valmistamaan arkipäiväisiä käyttöesineitä kuten patoja ja maataloustyövälineitä, joita myytiin rautaruukkien omissa puodeissa kaupungeissa.[67] Sahateollisuuden kohdalla tärkeä askel oli höyryvoiman käyttöönotto, mutta höyrysahojen perustaminen sallittiin Suomessa vasta vuonna 1857.[68] Nahkaa käsittelevien manufaktuurien kohdalla merkittävää taas oli uudenlaisen valmistustavan leviäminen Englannista.[69]

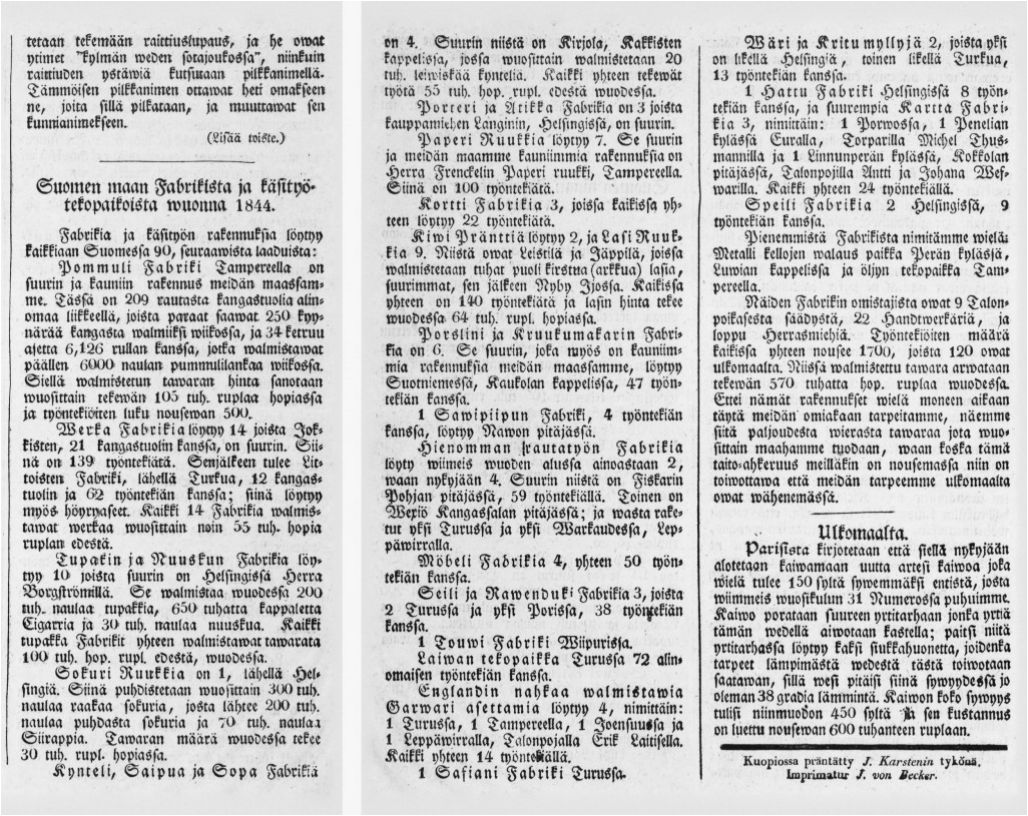

teraan tekemään raittiuslupaus, ja he owat ytimet "Ylimän weden sotajoukossa", niinkuin raittiuden ystäwiä kutsutaan pilkkanimellä. Tämmöisen pilkkanimen ottawat heti omakseen ne, joita sillä pilkataan, ja muuttawat sen kunniainimekseen.

(Lisää toiste.)

Suomen maan Fabrikista ja käsityötekopaikoista wuonna 1844.

Fabrikia ja käsityön rakennuksia löytyy kaikkiaan Suomessa 90, seuraawista laaduista:

Pommuti Fabriki Tampereella on suurin ja kauniin rakennus meidän maassamme. Tässä on 209 rautasta kangastuolia alinomaa liikkeellä, joista paraat saawat 250 kyynärää kangasta walmiksi wiikossa, ja 34 ketruu ajetta 6,126 rullan kanssa, jotka walmistawat päällen 6000 naulan pumnuilankaa wiikossa. Siellä walmisteru tawaran hinta sanotaan wuosittain tekewän 105 tuh. ruplaa hopiassa ja työntekiöiten luku nousewan 500.

Werka Fabrikia löytyy 14 joista Jokkisten, 21 kangastuolin kanssa, on suurin. Siinä on 139 työntekiätä. Senjälkeen tulee Litoisten Fabriki, läbellä Turkua, 12 kangastuolin ja 62 työntekiän kanssa; siinä löytyy myös höyrypaseet. Kaikki 14 Fabrikia walmistawat werkaa wuosittain noin 55 tuh. hopia ruplan edestä.

Tupakin ja Nuuskun Fabrikia löytyy 10 joista suurin on Helsingissä Herra Borgströmillä. Se walmistaa wuodessa 200 tuh. naulaa tupakkia, 650 tuhatta kappaletta Cigarria ja 30 tuh. naulaa nuuskua. Kaikki tupakka Fabrikit yhteen walmistawat tawarata 100 tuh. hop. rupl. edestä, wuodessa.

Sokuri Ruukkia on 1, läbellä Helsingiä. Siinä puhdistetaan wuosittain 300 tuh. naulaa raakaa sokuria, josta läbtee 200 tuh. naulaa puhdasta sokuria ja 70 tuh. naulaa Siirappia. Tawaran määrä wuodessa tekee 30 tuh. rupl. hopiassa.

Kynteli, Saipua ja Sopa Fabrikiä on 4. Suurin niistä on Kirjola, Kakkisten kappelissa, jossa wuosittain walmistetaan 20 tuh. leiwiskää kynteliä. Kaikki yhteen tekewät työtä 55 tuh. hop. rupl. edestä wuodessa.

Porreri ja Atikka Fabrikia on 3 joista kauppamiehen Langinin, Helsingissä, on suurin.

Paperi Ruukkia löytyy 7. Se suurin ja meidän maamme kauniinmia rakennuksia on Herra Frenckelin Paperi ruukki, Tampereella. Siinä on 100 työntekiätä.

Kortti Fabrikia 3, joissa kaikissa yhteen löytyy 22 työntekiätä.

Kiwi Prännttiä löytyy 2, ja Lasi Ruukkia 9. Niistä owat Leistilä ja Jäppilä, joissa walmistetaan tuhat puoli kirstua (arkkua) lasia, suurimmat, sen jälkeen Nyby Jyössa. Kaikissa yhteen on 140 työntekiätä ja lasin hinta tekee wuodessa 64 tuh. rupl. hopiassa.

Porslini ja Kruukumakarin Fabrikia on 6. Se suurin, joka myös on kauniimmia rakennuksia meidän maassamme, löytyy Suotniemessä, Kaukolan kappelissa, 47 työntekiän kanssa.

1 Sawipiipun Fabriki, 4 työntekiän kanssa, löytyy Nawon pitäjässä.

Hienomman rautatyön Fabrikia löytyy wiimeis wuoden alussa ainoastaan 2, waan nykyjään 4. Suurin niistä on Fiskarin Pohjan pitäjässä, 59 työntekiällä. Toinen on Werjö Kangassalan pitäjässä; ja wasta rakentut yksi Turussa ja yksi Warkaudessa, Leppäwirralla.

Möbeli Fabrikia 4, yhteen 50 työntekiän kanssa.

Seili ja Rawenduki Fabrikia 3, joista 2 Turussa ja yksi Porissa, 38 työntekiän kanssa.

1 Touwi Fabriki Wiipurissa.

Laiwan tekopaikka Turussa 72 alinomaisen työntekiän kanssa.

Englandin nahkaa walmistawia Garwari asettamia löytyy 4, nimittäin: 1 Turussa, 1 Tampereella, 1 Joensuussa ja 1 Leppäwirralla, Talonpojalla Erik Laitisella. Kaikki yhteen 14 työntekiällä.

1 Safiani Fabriki Turussa.

Wäri ja Kritumyllyjä 2, joista yksi on likellä Helsingiä, toinen likellä Turkua, 13 työntekiän kanssa.

1 Hatru Fabriki Helsingissä 8 työntekiän kanssa, ja suurempia Kartta Fabrikia 3, nimittäin: 1 Porwossa, 1 Penelian kylässä Euralla, Torparilla Michel Thusmannilla ja 1 Linnunperän kylässä, Kokkolan pitäjässä, Talonpojilla Antti ja Johana Wefwarilla. Kaikki yhteen 24 työntekiällä.

Speili Fabrikia 2 Helsingissä, 9 työntekiän kanssa.

Pienemmistä Fabrikista nimitämme wielä: Metalli kellojen walaus paikka Perän kylässä, Luwian kappelissa ja öljyn tekopaikka Tampereella.

Näiden Fabrikin omistajista owat 9 Talonpoikasesta säädystä, 22 Handtwerkäriä, ja loppu Herrasmiehiä. Työntekiöiten määrä kaikissa yhteen nousee 1700, joista 120 owat ulkomaalta. Niissä walmistettu tawara arwataan tekewän 570 tuhatta hop. ruplaa wuodessa. Ettei nämät rakennukset wielä moneen aikaan täytä meidän omiakaan tarpeitamme, näemme siitä paljoudesta wierasta tawaraa jota wuosittain maahamme tuodaan, waan koska tämä taito-ahkeruus meilläkin on nousemassa niin on toiwottawa että meidän tarpeemme ulkomaalta owat wähenemässä.

Ulkomaalta.

Parisista kirjotetaan että siellä nykyjään alotetaan kaiwamaan uutta artesi kaiwoa joka wielä tulee 150 syltä sywemmäksi entistä, josta wiimmeis wuosikulun 31 Numerossa puhuimme. Kaiwo poratan suureen yritarhaan jonka yritä tämän wedellä aiwotaan kastella; paissi niitä yritarhassa löytyy kaksi siukkahuonetta, joidenka tarpeet lämpimästä wedestä tästä toiwotaan saatawan, sillä wesi pitäisi siinä sywyydessä jo oleman 38 gradia lämmintä. Kaiwon koko sywyys tulisi niinmuodon 450 syltä ja sen kustannus on luettu nousewan 600 tuhanteen ruplaan.

Kuopiossa painettu J. Karstenin tykönä.
Imprimatur J. von Becker.

Maamiehen Ystävä -lehdessä 1.2.1845 ilmestynyt artikkeli fabriikeista ja käsityötekopaikoista Suomessa.
Lähde: Kansalliskirjaston digitoidut aineistot

Myös kauppaan, käsityöhön ja erityisehdoin säänneltyihin aloihin liittyvät tapaukset voidaan jakaa pienempiin alaryhmiin.[70] Sekä kaupan että käsityöalojen kohdalla huomionarvoista on se, että suurin osa tapauksista liittyi oikeuksiin toimia kaupan alan ammateissa tai käsityöläisenä kaupungissa. On todennäköistä, että kauppiaiden ja käsityöläisten lukumäärän lisääntyminen heijastuu tapausten kokonaismäärään. Esimerkiksi kauppiaiden lukumäärä kaksinkertaistui vuosien 1820 ja 1870 välillä.[71] Kaupan ja käsityöalojen osalta senaatin talousosaston aineistossa kyse on usein juuri valituksista: talousosasto vastaanotti runsaasti valituksia kaupunkielinkeinojen harjoittajilta, kuten esimerkiksi kaupungissa toimivilta kisälleiltä, jotka eivät olleet saaneet ammattikunnassa mestarin asemaa tai vastaavasti kauppiaaksi haluavilta, joiden porvarisoikeushakemukset oli hylätty maistraatissa.[72] Myös asemansa vakiinnuttaneet elinkeinonharjoittajat valittivat uusien yrittäjien saamista toimiluvista pyrkien näin rajoittamaan kilpailua. Valitusten määrää selittää se, että usein alimpien hallintotasojen päätöksistä oli tietyn ajan kuluessa mahdollisuus valittaa hallitsijalle (käytännössä senaatille).

Valitusten kokonaismäärän tarkastelu osoittaa, että talousosaston anomus- ja valitusdiaareista kerätystä aineistosta yli puolet tapauksista (55 %) on valituskirjelmiä. Valitusasioissa on havaittavissa merkittäviä eroja neljän yllä esitellyn toimiala-ryhmän välillä: kaupan alaan liittyvien tapausten kohdalla valituksia oli 55 %, kun taas käsityötä koskevista tapauksista niitä oli 70 %. Sen sijaan teollisiin tuotantolaitoksiin ja erityisehdoilla säädeltyihin elinkeinoihin liittyviä valituksia oli vähemmän (18 % ja 34 %).[73] Erot anomusten ja valitusten osuuksissa johtuvat taloudellisen päätöksenteon keskittymisestä hallinnon eri portaille: koska kauppaan ja käsityöammatteihin liittyvät päätökset ratkaistiin suurelta osin paikallis- tai läänintasolla, senaatti oli kaupanalan toimijoille tai käsityöläisille tärkeä valituksia käsittelevä elin. Erilaisiin tuotantolaitoksiin sekä erityissäädösten alaisuudessa toimiviin elinkeinoihin liittyvissä kysymyksissä päätösvalta oli yleensä senaatilla, ja näiden alojen edustajat ensisijaisesti anoivat toimilupia tai oikeuksia tältä tasolta.

Taloudellisen toiminnan kehitykseen 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla liittyy myös elinkeinonharjoittajien taustan monipuolistuminen. Senaatin talousosaston aineiston perusteella elinkeinonharjoitukseen ja ylipäätään taloudelliseen toimintaan liittyviä anomuksia ja valituksia tekivät muutkin kuin vain asemansa vakiinnuttaneet elinkeinoprivilegioiden haltijat tai tiettyjen säätyjen tai toimialojen edustajat (esimerkiksi kauppaporvaristo). Toisin sanoen taloudellisen eliitin, johon voidaan lukea esimerkiksi kauppahuoneiden ja erilaisten suurten tuotantolaitosten kuten rautaruukkien omistajat, ohella hyvinkin erilaisista taustoista tulevat toimijat olivat aktiivisia talouselämässä. Kauppiastaustaiset toimijat muodostavat enemmistön tarkastellusta hakijajoukosta (39 % hakijoista), mutta seuraavaksi suurimmat ryhmät olivat käsityöläiset (25 %), teollisuudenharjoittajat tai tehdaslaitosten omistajat (11 %) ja virkamiehet (10 %). Näiden ulkopuolelle jää sosiaaliselta taustaltaan heterogeenisempi ryhmä, jonka anomus- ja valituskirjelmät olivat diaarimerkintöjen perusteella usein kollektiivisesti tehtyjä.[74] Naisia oli mukana 6 prosentissa kaikista tutkituista tapauksista.[75] Suurin osa elinkeinotoimintaa harjoittaneista naisista oli leskiä, sillä heillä oli muita naisia laajemmat taloudelliset oikeudet.[76]

Elinkeinonharjoittajien monipuolistuva tausta tulee esille erityisesti erilaisiin teollisuuslaitoksiin tai manufaktuureihin liittyneissä tapauksissa. Erilaisten tuotantolaitosten perustaminen ei edellyttänyt porvarisoikeuksia, minkä seurauksena uusien yrittäjien oli helpompaa aloittaa toiminta nimenomaan teollisuudenharjoittajina. Tämän seurauksena esimerkiksi tehtaiden perustamislupia hakeneiden henkilöiden tausta oli monipuolinen ja ammattinimikkeet vaihtelevia. Käsityöläis- ja kauppiastaustaiset toimijat olivat edelleen hyvin edustettuina tässäkin ryhmässä vielä 1800-luvun ensipuoliskolla.[77] Käsityöläiset hakivat erilaisten laitosten perustamislupia koko ajan enemmän eli käsityömäinen tuotanto muuttui vähitellen teollisempaan suuntaan.[78] Käsityöläisten kohdalla tämä tarkoitti myös mahdollisuutta harjoittaa elinkeinotoimintaa maaseudulla. Tämän lisäksi kauppiastaustaiset hakijat laajensivat toimintakenttäänsä varsinaisen kauppatoiminnan ulkopuolelle ja alkoivat harjoittaa teollista toimintaa. Näyttäisi siltä, että kauppahuoneiden varallisuutta ryhdyttiin käyttämään teollisuuslaitosten perustamiseen enenevässä määrin jo 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla eikä vasta vuosisadan puolivälin jälkeen.[79]

On kuitenkin huomioitava, että 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla tehtaan omistajia tai perustajia kutsuttiin varsin harvoin teollisuudenharjoittajaksi ja näin ollen varsinaisia tehtailijoita, manufaktuurin- tai ruukinomistajia oli verrattain vähän hakijoiden joukossa.[80] Tärkeimpänä syynä tähän on varmastikin se, että tehtailija tai teollisuudenharjoittaja eivät olleet vielä vakiintuneita ammattinimikkeitä. 1800-luvun alkupuolella arvonimi, virka tai säätyasema oli tärkeämpi yhteiskunnallisen aseman määrittäjä kuin ammatti. Ammattien eriytyminen ja professionalisoituminen tapahtui suomalaisessa yhteiskunnassa vasta 1800-luvun loppupuolella koulutuksen merkityksen korostuessa.[81] Toinen merkittävä seikka, joka koskee nimenomaan taloudellisia toimijoita, on ensimmäisten varsinaisten teollisuuskapitalistien esiinnousu 1830-luvulla. Esimerkiksi Kuisma (2006) on nostanut esille muutamia sahateollisuudenharjoittajia, jotka omalla toiminnallaan raivasivat tietä uudenalaisen yrittäjäryhmän esiinnousulle.[82] Uudenlaisten liiketoimintamallien tai toimintatapojen voidaan nähdä monipuolistaneen talouselämää.

Taloudellisen toiminnan monipuolistumisesta kertoo myös ulkomaalaistaustaisten henkilöiden senaatin talousosastolle lähettämien anomus- ja valituskirjeiden määrän lisääntyminen.[83] Tämä näkyi tehtaiden perustamisanomusten kohdalla. Tähän joukkoon luetaan esimerkiksi tekstiiliteollisuuden parissa toimineet James Finlayson, Axel Wilhelm Wahren ja John Barker, konepajateollisuutta kehittäneet David Cowie ja Anders Thalus Ericsson sekä tupakkatehtailijana tunnetuksi tullut Per Cerelius Rettig.[84] Ulkomaalaislähtöisillä yrittäjillä oli näkyvä rooli Suomen varhaisessa teollisuudessa, sillä heillä oli usein ammattitaitoa ja kykyä soveltaa uutta teknologiaa käytäntöön.[85]

PÄÄTÄNTÖ

1800-luvun alussa elinkeinoluvat ja niihin liittyvät päätöksentekoprosessit olivat tärkeä osa talouden toimintaa, sillä niin voitiin muun muassa säädellä sitä kenellä oli oikeus harjoittaa tiettyä elinkeinoa. Voidaan kuitenkin todeta, että tehdessään päätöksiä elinkeinoasioista viranomaiset saattoivat myös soveltaa lain kirjainta ja huomioida paikalliset olosuhteet tai tarpeet. Analysoimamme aineiston perusteella elinkeinonharjoittajat pystyivät anomusten ja valitusten avulla tuomaan esille sen, että lainsäädännön yksityiskohdat ja talouselämän kehittyminen eivät aina kohdanneet. Paikalliset olosuhteet tuntevien viranomaisten oli mahdollista käyttää omaa harkintavaltaansa elinkeinoluvista päätettäessä, mikä toi tietynlaista joustavuutta päätöksentekojärjestelmään. Toisaalta on muistettava, että päätöksenteko oli ylätasolla riippuvainen hallintohierarkiassa alempana olevien virkamiesten toimittamasta informaatiosta ja sen laadusta. Senaatin talousosaston kohdalla tämä näkyy esimerkiksi valitusasioita käsitellessä: päätöksenteossa tarvittavaa informaatiota saatiin alemman tason toimittamista lausunnoista ja selvityksistä. Myös anomusten kasvava lukumäärä teki päätösprosessista usein rutiinia, jossa luotettiin alemmilta virkamiehiltä tai paikallisyhteisöltä saatuun tietoon.

1800-luvun alkupuolella taloudellisen toiminnan monipuolistumista ja modernisoitumista heijastelee kotimarkkinoiden kysynnän lisääntyminen. Kyse ei ollut pelkästään uutuuksista tai luksustuotteista vaan myös arkipäiväisten hyödykkeiden tuotanto siirtyy yhä enenevässä määrin kotitalouksilta ammattimaisille tekijöille. Kotitaloudet siirtyivät lähemmäs markkinavetoista tuotantoa ja kulutusta, kuten de Vries on tutkimuksissaan osoittanut. Suomessa kulutuskulttuurin syntyä ja markkinavetoista kulutusta osoittavat muun muassa erilaisten tuotantolaitosten määrän lisääntyminen, kaupan alalla tapahtuneet muutokset (mukaan luettuna kauppiaiden määrän kasvu) sekä käsityöläisten toimilupien kasvanut lukumäärä. Samanaikaisesti elinkeinolupia ja -oikeuksia hakeneiden henkilöiden sosiaalinen tausta monipuolistui. Niitä haettiin lisääntyvässä määrin uusien, erikoisten tuotteiden valmistamiseen sekä uusien innovaatioiden käyttöönottoa varten. Lisäksi tuotteiden markkinat laajenivat myös kotimaassa eikä tuotteita valmistettu vain ulkomaan vientiin.

Elinkeinolupia koskevan päätöksentekojärjestelmän muuttumattomuus mahdollistaa pitkän aikavälin tarkastelun ja luo puitteet yksityiskohtaiselle tarkastelulle. Käsityön kohdalla lupien hakuprosessi säilyi muuttumattomana aina elinkeinovapauslainsäädännön voimaantuloon asti, jolloin virallisesta luvan anomisesta luovuttiin ja käsityöammattien aloittaminen vaati enää ilmoituksen kunnan hallintoon. Kehitys oli samansuuntainen muillakin aloilla – tosin metsävaroja käyttäviä laitoksia kuten sahoja ja rautatehtaita säädeltiin tarkemmin muita aloja pidempään. Jatkotutkimuksen kannalta on olennaista huomioida se, että käytännössä elinkeinoelämä oli huomattavasti monipuolisempaa kuin viranomaislähteet dokumentoivat: elinkeinoja harjoitettiin etenkin maaseudulla ilman toimilupia. Jatkossa olisi myös mahdollista – ja Suomen osalta toivottavaakin – syventyä kulutuskulttuurin kehittymiseen laajemman lähdemateriaalin avulla ja vertailuja tehden. Elinkeinolupaprosesseja tutkimalla kulutuskulttuuria voidaan avata etenkin taloudellisen toiminnan kehittymisen kannalta, mutta tavoiteltaessa laajempaa näkökulmaa olisi syytä huomioida esimerkiksi kotitalouksien tasolla tapahtunut muutos.

FT Maare Paloheimo työskentelee tutkijana monitieteisessä "Baltic Borderlands: Shifting Boundaries of Mind and Culture in the Borderlands of the Baltic Sea Region" -tutkimusryhmässä Greifswaldin yliopistossa.

FT Merja Uotilan väitöskirja maaseudun käsityöläisistä autonomian ajan alkupuoliskolla tarkastettiin Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksella 2014.

LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Alkuperäislähteet

Arkistolaitos, Digitaaliarkisto (http://www.arkisto.fi/fi/aineistot):

Senaatin talousosaston anomus- ja valitusdiaarit, 1809-1850

Senaatin talousosaston pöytäkirjat, 1810-1850, valikoidut tapaukset

Kansallisarkisto (KA)

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA)

Hämeen lääninkanslian saapuneiden anomusasioiden diaarit, 1832-1850

Hämeen lääninkanslian päätöskonseptit, 1832-1850

Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslian anomusdiaarit, 1809-1831

Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslian päätöskonseptit, 1810-1827

Tutkimuskirjallisuus

Ahvenainen, Jorma. *Suomen sahateollisuuden historia*. WSOY, Porvoo 1984.

Alanen, Aulis J. *Suomen maakaupan historia*. Helsinki 1957.

Alho, Keijo. *Suomen uudenaikaisen teollisuuden synty ja kehitys 1860-1914*. Helsinki 1949.

Annala, Vilho. *Suomen varhaiskapitalistinen teollisuus Ruotsin vallan aikana*. Kansantaloudellinen Yhdistys, Helsinki 1928.

Cygnaeus, Gustaf. *K. Suomen talousseura 1797-1897*. Suomen talousseura, Turku 1897.

De Vries, Jan. *The Industrious Revolution. Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present*. Cambridge University Press, Cambridge 2008.

Forsberg, Juha & Kankkunen, Ari. *Järvimalmiruukista kartonkitehtaaksi: Juantehtaan historia 1746–1996*. Stromsdal, Juankoski 1996.

Harmaja, Leo. *Suomen tullipolitiikka Venäjän vallan aikana. Osa 1, Vuoteen 1859*. WSOY, Porvoo 1920.

Heikkinen, Sakari. Kulutus Suomessa autonomian ajan jälkipuoliskolla. Teoksessa Yrjö Kaukiainen et al. (toimituskunta) *När samhället förändras. Kun yhteiskunta muuttuu*. Historiallinen arkisto 76. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1981.

Heikkinen, Sakari & Kuusterä, Antti. Virkakoneiston rattaat ja talouden pyörät. Suomalaisen talouspolitiikan alku (1809-1860). Teoksessa Visa Heinonen & Markus Jäntti & Juhana Vartiainen (toim.) *Kansantaloustiede, talouspolitiikka ja hyvinvointivaltio. Juhlakirja Jukka Pekkarisen kunniaksi*. Palkansaajien tutkimuslaitos, Helsinki 2007, 26-67.

Heikkinen, Sakari & Tiihonen, Seppo. *Valtiovarainministeriön historia, 1809–1917. Osa 1, Valtionrakentaja*. Edita, Helsinki 2009.

Hemminki, Tiina. *Vauraus, luotto, luottamus. Talonpoikien lainasuhteet Pohjanlahden molemmin puolin 1796-1830*. Jyväskylä studies in humanities 232. University of Jyväskylä, Jyväskylä 2014.

Hoffman, Kai. *Suomen sahateollisuuden kasvu, rakenne ja rahoitus 1800-luvun jälkipuoliskolla*. Bidrag till Kännedom av Finlands natur och folk, 124. Societas scientiarum Fennica, Helsinki 1980.

Ijäs, Ulla. *Talo, kartano, puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa*. Annales Universitatis Turkuensis C 402. University of Turku, Turun yliopisto 2015.

Ilmakunnas, Johanna. *Kuluttaminen ja ylhäisaatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. Helsingin yliopisto, Helsinki 2009.

Kallioinen, Mika. *Suomen teollistajat. Vertaileva tutkimus kauppahuoneiden siirtymisestä teollisuuteen 1800-luvun jälkipuoliskolla*. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 64. Turun yliopisto, Turku 2004.

Karonen, Petri. *Patruunat ja poliitikot. Yritysjohtajat taloudellisina ja poliittisina toimijoina Suomessa 1600-1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004.

Katajala, Kimmo (toim.). *Itä-Suomi ja Pietari. Kirjoituksia toimeentulosta suurkaupungin vaikutuspiirissä*. Studia Carelica humanistica 9. Joensuun yliopisto, Joensuu 1997.

Keskinen, Jarkko. *Oma ja yhteinen etu. Kauppiaiden keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765-1845*. Turun yliopiston julkaisuja 345. Turun yliopisto, Turku 2012.

Konttinen, Esa. *Perinteisesti modernii. Professioiden yhteiskunnallinen synty Suomessa*. Vastapaino, Tampere 1991.

Koskimies, Y. S.. Hallinto ja oikeuslaitos. Eino Jutikkala et al. (toimituskunta). *Hämeen historia III. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870. Ensimmäinen nide*. Hämeen heimoliitto, Hämeenlinna 1966, 129-357.

Kovero, Martti. *Suomen sokeriteollisuuden historia II, 1808-1895*. Helsinki 1955.

Kuisma, Markku. *Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla (1721-1772). Tutkimus päätöksentekoprosessista*. Bidrag till kännedom av Finlands natur and folk 129. Societas scientiarum Fennica, Helsinki 1983.

Kuisma, Markku. *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620-1920, Osa 1*. [Toinen painos]. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

Kuusanmäki, Lauri. Kulutustavarain leviäminen maalaisväestön keskuuteen. Teoksessa Gunnar Suolahti et al. (toimituskunta) *Suomen kulttuurihistoria IV. Industrialismin ja kansallisen nousun aika*. Gummerus, Jyväskylä 1936, 96-119.

Kuusanmäki, Lauri. Pitäjän itsehallinto. Eino Jutikkala et al. (toimituskunta). *Hämeen historia III. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870. Ensimmäinen nide*. Hämeen heimoliitto, Hämeenlinna 1966, 361-666.

Kuusterä, Antti. *Valtion sijoitustoiminta pääomamarkkinoiden murroksessa 1859-1913*. Historiallisia tutkimuksia, 149. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1989.

Laine, Eevert. *Suomen vuoritoimi 1809-1884. Osa II. Ruukit*. Helsinki, 1948.

Litvine, Alexis. The Industrious Revolution, the Industriousness Discourse, and the Development of Modern Economies. *Historical Journal* 57:2 (2014), 531-570.

Mauranen, Tapani. Kauppa ja liikenne. Teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.) *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Tammi, Helsinki 1980, 436-450.

Mauranen, Tapani. Puuta, heinää, hevosia – talous ja tie 1800-luvun alkupuoliskolla. Teoksessa Tapani Mauranen (toim.) *Tuhat vuotta tietä, kaksisataa vuotta Tielaitosta. Osa 1: Maata, jäätä, kulkijoita. Tiet ja liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860.* Edita, Helsinki 1999, 370-436.

Muldrew, Graig. *Food, energy and the creation of industriousness: work and material culture in agrarian England, 1550-1780*. Cambridge, 2011.

Ogilvie, Sheilagh. Consumption, Social Capital, and the “Industrious Revolution” in Early Modern Germany. *The Journal of Economic History* 70:2 (2010), 287–325.

Palmén, E.G. Kutomateollisuuden kehitys Suomessa. Teoksessa E. G. Palmén et al. (toim.) *Oma Maa. Tietokirja Suomen kodeille, VI*. Porvoo, 1911.

Paloheimo, Maare. *Business Life in Pursuit of Economic and Political Advantages in Early-nineteenth-century Finland*. Jyväskylä studies in humanities 195. University of Jyväskylä, Jyväskylä 2012.

Paloposki, Toivo. Kauppa, käsityö ja teollisuus. Teoksessa Jorma Tuominen et al. (toimituskunta) *Hämeen historia III:2. Vuodesta 1721 noin vuoteen 1870*. Hämeen Heimoliitto, Hämeenlinna 1976, 305-446.

Pylkkänen, Anu. *Trapped in equality. Women as legal persons in the modernisation of Finnish law*. Studia Historica 78. Finnish Literature Society, Helsinki 2009.

Ranta, Raimo. *Pohjanmaan maaseudun käsityöläiset vuosina 1721-1809 I. Käsityöläiseksi pääsy ja käsityöläisten lukumäärä*. Historiallisia tutkimuksia 108. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1978.

Rauhala, K. W. *Keisarillinen Suomen Senaatti 1809-1909. Osa 1, Vuodet 1809-1859*. Otava, Helsinki 1915.

Savolainen, Raimo. *Suosikkisenaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana 1809-1892*. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 14. Painatuskeskus, Helsinki 1994.

Savolainen, Raimo. *Keskusvirastolinnakkeista virastoarmeijaksi. Senaatin ja valtioneuvoston alainen keskushallinto Suomessa 1809-1995*. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 22. Hallintohistoriakomitea, Helsinki 1996.

Scandinavian Journal of History. Teemanumero Industrious Revolution 39:1 (2014).

Schybergson, Per. *Hantverk och Fabriker I. Finlands konsumtionsvaruindustri 1815-1870. Helhetsutveckling*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 114. Finska vetenskaps-societeten, Helsingfors 1973.

Schybergson, Per. Teollisuus ja käsityö. Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.) *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Tammi, Helsinki 1980, 408-435.

Schybergson, Per. Finlands industri och den ryska marknaden under autonomins tid (1809-1917). Några synpunkter. Teoksessa Eero Kuparinen (toim.) *VIII suomalaisneuvostoliittolainen yhteiskuntahistorian symposiumi Turussa 2.-6.9.1984*. Turun historiallinen arkisto 41. Turun historiallinen yhdistys, Turku 1986, 120-133.

Schybergson, Per. Ensimmäiset teollisuuskapitalistit. Pertti Haapala (toim.) *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. [Viides, uudistettu painos.] Osuuskunta Vastapaino, Tampere 1999, 81-96.

Selin, Rauno. Autonomian ja itsenäisyyden ajan keskushallinnon asiakirjat. Eljas Orrman & Elisa Pispala (toim.) *Suomen historian asiakirjalähteet*. WSOY, Helsinki 1994, 80-115.

Söderlund, Ernst. *Hantverkarna. Andra Delen. Stormaktstiden, frihetstiden och gustavianska tiden*. Tidens Förlag, Stockholm 1949.

Tyynilä, Markku. *Senaatti. Tutkimus hallintokonselji-senaatista 1809-1918*. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 5. Hallintohistoriakomitea. VAPK-kustannus, Helsinki 1992.

Yrjänä, Jouni. *Metsäpirulainen – Liikemies Erik Johan Längman (1799-1863) talousjärjestelmän murroksessa*. Helsingin yliopisto, Helsinki 2009.

Uotila, Merja, *Käsityöläinen kyläyhteisönsä jäsenenä. Prosopografinen analyysi Hollolan käsityöläisistä 1810-1840*. Jyväskylä studies in humanities 237. University of Jyväskylä, Jyväskylä 2014.

Valtonen, Maare. *Taloudellista politiikkaa. Liike-elämän poliittinen osallistuminen ja toiminta 1800-luvun alun Suomessa*. Julkaisematon lisensiaatintyö. Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos, 2006.

Walta, Matti. *Virkamiehiä. Lääninhallinnon virkamiehet 1721-1808*. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja 56. Suomen sukututkimusseura, Helsinki 2005.

Westerlund, Lars. *Länsförvaltningen. Landshövdingarna, regeringsmakten och politiken i Finland åren 1809-1992*. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 8. Tryckericentralen, Helsingfors 1993.

1. Uusimmasta tutkimuksesta esim. Heikkinen & Kuusterä 2007; Heikkinen & Tiihonen 2009; Paloheimo 2012; Keskinen 2012; Hemminki 2014; Uotila 2014. [Takaisin]
2. De Vries 2008, x, 71. Uotila 2014, 23-24. De Vriesin industrious revolution -teorialla ei ole vakiintunutta suomenkielistä käännöstä. Tässä siitä käytetään suomennosta uutteruuden vallankumous. [Takaisin]
3. Ogilvie 2010; Muldrew 2011; Litvine 2014. [Takaisin]
4. Pohjoismaissa teoriaa on tarkasteltu esimerkiksi Scandinavian Journal of History erikoisnumerossa 1/2014. Suomen osalta teoriaa ovat soveltaneet Hemminki 2014, Uotila 2014 ja Ijäs 2015. [Takaisin]
5. Artikkeli pohjautuu kirjoittajien väitöskirjatutkimuksiin, ks. Paloheimo 2012 ja Uotila 2014. [Takaisin]
6. Heikkinen & Tiihonen 2009, 208. [Takaisin]
7. Diaareista tarkemmin Selin 1994; Paloheimo 2012, 60-73. [Takaisin]
8. Anomuksiin liittyvät päätökset löytyvät lääninkanslian päätöskonsepteista ja senaatin talousosaston pöytäkirjoista. [Takaisin]
9. Käyttämämme lähdeaineistot kertovat luonnollisesti vain niistä elinkeinoista, joihin haettiin virallinen toimilupa. Sen sijaan ilman näitä lupia toimineita elinkeinonharjoittajia emme voi tätä kautta tavoittaa. [Takaisin]
10. Anomuksista ja valituksista talouselämän vaikuttamiskanavana ks. esim. Karonen 2004; Paloheimo 2012. Epävirallisesta vaikuttamisesta henkilökohtaisten suhteiden kautta lyhyesti Paloheimo 2012, 42 ja siinä mainittu kirjallisuus. [Takaisin]
11. Selin 1994. [Takaisin]
12. Poikkeuksen muodostaa lääninkanslian anomusdiaareissa syntynyt katkos, joka jätti lähderyhmästä pois uudet pitäjänkäsityöläisanomukset. Tästä muutoksesta lisää kolmannessa luvussa. [Takaisin]

13. Aineistorajaukset johtuvat tekijöiden väitöskirjojen sisällöstä. Katso Paloheimo 2012 ja Uotila 2014. [Takaisin]
14. Heikkinen & Tiihonen 2009, 210-211. [Takaisin]
15. Cygnaeus 1897; Mauranen 1980, 446; Heikkinen & Kuusterä 2007, 30. [Takaisin]
16. Heikkinen & Tiihonen 2009, 210-214. Maakaupasta tarkemmin Alanen 1957. [Takaisin]
17. Esim. Alho 1949; Kuusterä 1989; Mauranen 1999. [Takaisin]
18. Mauranen 1980, 441-442; Schybergson 1986; Katajala (toim.) 1997. [Takaisin]
19. Schybergson 1973; Schybergson 1980. [Takaisin]
20. Ijäs 2015, 12-17. [Takaisin]
21. Schybergson 1980, 455. [Takaisin]
22. 1800-luvun jälkipuoliskon kulutusta ovat tutkineet mm. Kuusanmäki 1936; Heikkinen 1981. Aateliston kulutuskäyttäytymisestä edellisellä vuosisadalla katso Ilmakunnas 2009. [Takaisin]
23. Palmén 1911. [Takaisin]
24. Uotila 2014, 326. [Takaisin]
25. Esim. Heikkinen & Tiihonen 2009, 54, 60. [Takaisin]
26. Heikkinen & Tiihonen 2009. [Takaisin]
27. Tarkemmin hallinnon kehityksestä ja erityispiirteistä esim. Tyynilä 1992; Savolainen 1994; Savolainen 1996. [Takaisin]
28. Käytännössä senaatti ja sen alaiset keskusvirastot hoitivat samankaltaisia tehtäviä kuin Ruotsin keskushallinnon keskusvirastot, kuten kamari-, vuori- ja kauppakollegio. [Takaisin]
29. Vuonna 1809 Suomi oli jaettu kuuteen lääniin. Vanhan Suomen alue, joka liitettiin muun Suomen yhteyteen vuonna 1812, muodosti seitsemännen läänin. Läänijakoa uudistettiin Nikolai I:n aikana vuonna 1831vastaamaan paremmin maan hallinnollista kehitystä. Tällöin muun muassa erotettiin Uusimaa ja Häme omiksi lääneiksi. [Takaisin]
30. Walta 2005, 11-12. [Takaisin]
31. Heidät mm. liitettiin viralliseen rankijärjestykseen. Koskimies 1966, 119-210. Lääninhallinnon kehityksestä Westerlund 1993. [Takaisin]
32. Kuusanmäki 1966, 361-377. [Takaisin]
33. Eräissä pitäjissä pitäjänkäsityöläisistä keskusteltiin jo pitäjänkokouksissa, mutta näistäkin käsittely siirrettiin käräjille, joka varsinaisesti myönsi puoltolauseen. Uotila 2014, 122. [Takaisin]
34. Kuisma 1983; Valtonen 2006. [Takaisin]
35. Annala 1928, 145-146. [Takaisin]
36. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninhallitus, lääninkanslian anomusdiaarit 1810-1830. [Takaisin]
37. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninhallitus, lääninkanslian anomusdiaarit 1817, 24. [Takaisin]
38. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninhallitus, lääninkanslian anomusdiaarit 1827, 3. [Takaisin]
39. Maaherran johtaman hallinnon kantaa kysyttiin esimerkiksi silloin kun laitoksien perustaminen merkitsi veden virtausten muuttamista. Tällöin kyse saattoi olla uusista tamppi- ja verkamyllyistä, joita varten piti suorittaa katselmus. Näissä tapauksissa maaherra määräsi virkamiehensä järjestämään tilaisuuden, jossa paikallisilla asukkailla oli mahdollisuus kertoa laitoksen heille aiheuttamasta haitasta. [Takaisin]
40. Kuten HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninhallitus, lääninkanslian päätöskonseptit 1827, f 1043. [Takaisin]
41. Ranta 1978, 98. [Takaisin]
42. Esimerkiksi eräs räätälinoppilas valitti siitä, ettei ollut saanut käräjiltä puoltolausetta. Maaherran tyly vastaus kuului, paranna käytöstäsi ja taitojasi ja ano uutta puoltolausetta käräjiltä, hän ei asiaan vaikuta. Uotila 2014, 119. [Takaisin]
43. Ranta 1978, 90-94. [Takaisin]
44. Tämä koskee vuosia 1810-1830. Sen sijaan 1830-luvulla anomusdiaareihin ei enää kirjattu uusia pitäjänkäsityöläisanomuksia. Ne ilmestyvät seuraavan kerran lääninhallinnon aineistoon päätöskonsepteissa. Hämeestä ne ovat seurattavissa taas vuodesta 1843 lähtien. Hämeen läänin lääninkansliaan tuli ymmärrettävästi vähemmän pitäjänkäsityöläisanomuksia, sillä Hämeen väkimäärä oli pienempi. Silti vuosina 1843-1850 on päätöskonsepteista tavattavissa yli 800 pitäjänkäsityöläisten asioita koskevaa päätöstä, oli kyse sitten uudesta anomuksesta, asemasta luopumisesta tai oppilaan otosta. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninhallitus, lääninkanslian anomusdiaarit 1810-1830; Hämeen lääninkanslia, päätöskonseptit 1843-1850; Uotila 2014, 47. [Takaisin]
45. Paloposki 1976, 374. [Takaisin]
46. De Vries 2008 52-54; Uotila 2014, 327. [Takaisin]
47. Uotila 2014, 70, 113-117. [Takaisin]
48. Uotila 2014, 138-139. [Takaisin]
49. Uotila 2014, 86, 121. [Takaisin]
50. Uotila 2014, 113. [Takaisin]
51. Uotila 2014, 139-140. [Takaisin]
52. HMA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia, päätöskonseptit 1818, f 250, f 268v. [Takaisin]
53. Samassa kylässä saattoi toimia privilegioitu nahankäsittelylaitos ja pitäjänkäsityöläinen, kuten hollolalaisessa Messilän kylässä tapahtui. Uotila 2014, 149-150. [Takaisin]
54. Söderlund 1949, 205-209. [Takaisin]
55. Schybergson 1999, 87. [Takaisin]
56. Arkistolaitoksen digitaaliarkisto, Senaatin talousosaston anomus- ja valitusdiaarit, 1809-1850. Tarkemmin talousosaston toimialaan kuuluneista taloudellista asioista ks. esim. Rauhala 1915; Harmaja 1920; Heikkinen & Tiihonen 2009. [Takaisin]
57. Heikkinen & Tiihonen 2009. [Takaisin]
58. Tieto perustuu talousosaston pöytäkirjoista tehtyyn otantaan vuosien 1810 ja 1850 väliltä (Arkistolaitoksen digitaaliarkisto, Senaatin talousosaston pöytäkirjat, 1810-1850, valikoidut tapaukset). [Takaisin]
59. Savolainen 1994, 196-201. [Takaisin]
60. Senaatin linjauksista sahateollisuutta koskevissa lupa-asioissa esim. Ahvenainen 1984; Kuisma 2006; Yrjänä 2009. [Takaisin]
61. Arkistolaitoksen digitaaliarkisto, Senaatin talousosaston anomus- ja valitusdiaarit, 1810-1850. [Takaisin]
62. Paloheimo 2012, 37-38. [Takaisin]
63. Tutkituista tapauksista kaupanalaan liittyi 215 (25%), teollisiin tuotantolaitoksiin 336 (39%) ja käsityöaloihin 172 (20%). Edellä mainittujen alojen ulkopuolelle jääviin erityisehdoilla säädeltyihin toimialoihin liittyi 148 (17%) tapausta. Toimialojen jako neljään ryhmään on tehty voimassa olleen lainsäädännön mukaisesti sekä huomioimalla tiettyjen elinkeinojen erityispiirteet. Rajauksista tarkemmin Paloheimo 2012, 95-109. [Takaisin]
64. Lupa-anomuksista ja perustetuista laitoksista Laine 1948 (rautateollisuus); Hoffman 1980 (sahateollisuus); Palmén 1911 (tekstiiliteollisuus). [Takaisin]
65. Sokeriteollisuuden vaiheista esim. Kovero 1955. [Takaisin]
66. Laine 1948. [Takaisin]
67. Laine 1948; Forsberg & Kankkunen 1996. [Takaisin]
68. Ahvenainen 1984, 203-209; Kuisma 2006, 243-244. [Takaisin]
69. Annala 1928, 412. [Takaisin]
70. Tarkemmin alaryhmistä ks. Paloheimo 2012. [Takaisin]
71. Mauranen 1980. [Takaisin]
72. Kaupan alan kohdalla 62% tapauksista liittyi kauppiasoikeuksiin, käsityöaloja koskevista tapauksista toimilupiin liittyi 85%. [Takaisin]
73. Paloheimo 2012, 109. [Takaisin]
74. Tarkemmin Paloheimo 2012, 77-80. [Takaisin]
75. Paloheimo 2012, 80-85. [Takaisin]
76. Naisten taloudellisista ja poliittisista oikeuksista ks. Pylkkänen 2009. [Takaisin]

77. Schybergson 1999, 83-89. [Takaisin]
78. Paloheimo 2012, taulukot 9 ja 10. [Takaisin]
79. Esim. Kallioinen 2004. [Takaisin]
80. Arkistolaitoksen digitaaliarkisto, Senaatin talousosaston anomus- ja valitusdiaarit, 1809-1850. [Takaisin]
81. Professionalistoitumisesta esim. Konttinen 1991. Elinkeinonharjoittajien ammattinimikkeitä tai yhteiskunnallista asemaa tarkasteltaessa on tietenkin huomioitava se, että nimikkeiden käyttö riippui myös asiayhteydestä, ks. Paloheimo 2012; Uotila 2014. [Takaisin]
82. Kuisma 2006. Ks. myös Yrjänä 2009. [Takaisin]
83. Paloheimo 2012, 92. Ulkomaalaistaustaisia toimijoita – mukaan luettuna venäläiset – oli mukana 123 tapauksessa. Venäläistaustaiset henkilöt on laskettu tähän ryhmään, sillä lainsäädännön edessä heillä ei ollut Suomen suuriruhtinaskunnassa yhtäläistä asemaa tsaarin suomalaisten alamaisten kanssa. [Takaisin]
84. Arkistolaitoksen digitaaliarkisto, Senaatin talousosaston anomus- ja valitusdiaarit, 1809-1850. [Takaisin]
85. Kulutustavarateollisuudessa (1809-1867) tehtaiden perustajista 13% oli ulkomaalaistaustaisia. Schybergson 1999, 102-105. [Takaisin]